

A KISEBBSÉGI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK KULTURÁLIS INTÉZMÉNYRENDSZERE

Fábri István

JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhely
istvanfabri@freemail.hu

1. Az intézmények és szervezetek működésének általános jellemzői

Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet vezetésével 2002 őszén létrejött kutatási konzorcium 2003. máj.-nov. közötti időszakban összehasonlító intézményszociológiai felmérés keretében vizsgálta a hét szomszéd országbeli kisebbségi magyar közösség kulturális és közművelődési intézményeinek helyzetét. A kutatás során felmért intézményeket és szervezeteket régiók és intézménytípus szerinti bontásban bemutató táblázat összesen 2824 kulturális és közművelődési szervezetei egység adatait mutatja.¹

Ez volt az első átfogó, valamennyi kisebbségi közösségre és minden szervezeti típusra kiterjedő vizsgálat a határon túli magyar kultúra és közművelődés vonatkozásában. Az egyes országokban az alábbi kutatóműhelyek, szakmai szervezetek kérdezőbiztosai végezték az adatfelvételt: Magyar Értelmi-ségiek Kárpátaljai Közössége, Ungvár; II.

¹ A kutatást a Nemzeti és Kulturális Örökség Minisztériumának Határon Túli Magyar Főosztálya kezdeményezte, és az Illyés Közalapítvánnyal közösen a kutatás költségeinek legnagyobb részét is a Főosztály biztosította. A továbbiakban „intézményeknek” nevezzük a felmért kulturális intézményeket és szervezeteket. Ahol a megkülönböztetésnek van tartalmi relevanciája, ott minden esetben jelezzük ezt. Ez a tanulmány a kutatási eredményeket összefoglaló *Gyorsjelentés a határon túli magyar kulturális és közművelődési intézmények szociológiai vizsgálatáról* (MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – továbbiakban ENKI – Adattár) című kézirat alapján készült

Rákóczi Ferenc Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász; Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Lendva; Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta; Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány, Kolozsvár; Max Weber Társadalomtudományi Kollégium, Kolozsvár; Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda; Horvátországi Magyarok Demokratikus Szövetsége, HMDK, Eszék; Magyar Egyesületek Szövetsége, MESZ, Zágráb; Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája, Kismarton (Mandel, 2004).

A kérdőívek feldolgozása alapján elkészült regionális és összehasonlító elemzések mellett – amelyek önálló kiadványban is megjelennek – az intézet a Márton Áron Szakkollégiummal együttműködve a kutatási adatbázis internetes hozzáférést is biztosította. Ezt az adatállományt a magyarországi közalapítványok adataiból a Határon Túli Magyarok Hivatalában összeállított támogatáspolitikai adatbázis intézményi címadataival egészítettük ki, s így készült el a NKÖM határon túli magyar kulturális és közművelődési adatbázisa.²

Amint az *1. táblázatból* látható, az intézmények száma az adott ország magyar nemzetiségű lakosainak számával arányosan

² A kutatási adatbázis megtekinthető az MTA ENKI honlapján működő Interetnikus Tudásmenedzsment (IKM) Határon túli magyar oktatási és kulturális intézmények és szervezetek adatbázisában: <http://gis.geox.hu/mtaki>, a NKÖM adatbázis pedig a tervek szerint 2005 első negyedévében válik elérhetővé a www.kultura.hu portálon.

Kódszám és intézménytípus	Szerbia-Montenegró	Románia	Szlovákia	Szlovénia	Ukrajna	Összesen
11. Könyvtár	60	180	65	2	17	324
12. Levéltár	5	2	3	1	2	13
13. Múzeum	9	47	13	2	5	76
14. Egyéb gyűjtemény	11	32	14	–	4	61
21. Könyvkiadó	19	29	8	–	20	76
22. Sajtó	62	140	42	1	28	273
23. Elektronikus média	17	28	4	2	2	53
24. Internetes portál	4	5	–	–	2	11
31. Színház (opera)	8	51	40	1	1	101
32. Zeneművészeti csoport	10	183	106	–	3	302
33. Táncművészeti csoport	3	104	54	1	1	163
34. Irodalmi kör	8	21	1	–	5	35
35. Képző-, ipar-, fotó-, népműv. alkotóműhely	18	30	11	1	3	63
36. Filmműv. alkotóműhely	–	3	5	–	–	8
37. Ismeretterjesztő, honorárius szervezet, klub	17	82	107	1	17	224
41. Komplex kulturális szervezet, intézmény	148	733	89	21	50	1 041
Összesen	399	1 670	562	33	160	2 824

1. táblázat • A felmért kulturális intézmények és szervezetek száma az egyes országokban

nő: minél nagyobb egy országban a magyar nemzeti közösség, annál több kulturális intézmény működését regisztrálhattuk.³

Románia több mint másfél ezer felmért magyar intézményével és szervezetével messze kiemelkedik a „mezőnyből”: a Partiumban, Belső-Erdélyben és Székelyföldön található kulturális intézmények az összes felmért intézmény több mint felét teszik ki. Szlovákia több mint félezres számával a második legnagyobb régió ebben a vonatkozásban (is): az összes intézmény közül minden ötödik található a magyarok által lakott Dél-Szlovákiában. A harmadik legnagyobb magyarlakta régió, Szerbia és Montenegró esetében találkozhatunk még több száz

egységből álló kulturális intézményrendszerrel. Ukrajna a maga valamivel több mint másfél száz felmért intézményével a nagy és kis régiók közötti átmenetet jelenti. A kárpátaljai kulturális intézmények már csak részben alkotnak jól tagolt hálózatot. Több intézménytípus esetében mindössze néhány szervezeti egységről beszélhetünk. Ezzel együtt a másfél százézes kárpátaljai magyar közösség kulturális és közművelődési hálózata egyértelműen megkülönböztethető a tízezres nagyságrendű horvátországi, szlovéniai és burgenlandi magyar kisebbségek koncentrált, alapvetően egy-két integráló kulturális centrum köré szerveződő kisebbségi intézményrendszerétől.⁴

³ A kutatás során számtalan akadállyal kellett megküzdenünk: a kutatásszervezési, módszertani, pénzügyi akadályok mellett a legtöbb gondot a nem létező címterek, illetve a létező címadatok hiányosságai, pontatlanságai jelentették.

⁴ A kulturális és közművelődési intézmények számát tekintve a legnagyobb határon túli magyar kulturális központ egyértelműen Kolozsvár, ahol 205 szervezeti egység került be a lekérdezett intézmények körébe, míg Nagyváradról 110, Csíkszeredából 71, Marosvá-

Ez utóbbi jól látszik Szlovéniánál, ahol a muravidéki magyarság közművelődési, hagyományörző csoportjai szervezetileg nem specializálódtak, illetve önállósultak eléggé, hanem nagyrészt néhány centrumszerepet betöltő kulturális intézményen belül működnek. A muravidéki szervezeti sajátosságok azonban összefügghetnek az ottani községi közigazgatási beosztással, illetve a hagyományos magyar nemzetiségi önkormányzati rendszer létezésével is. Lényeges különbségeket találunk az egyes régiók közt az intézmény- és szervezettípusok szerint is, ami a legtöbb esetben nem meglepő, és a kutatás várt eredményeit általában alátámasztó adatsort eredményezett. Ha fentebb azt mondtuk, hogy a kiségi régiók kulturális intézményrendszerére jellemző a nagyobb, többirányú kulturális tevékenységet folytató intézményekben történő koncentrálódás, akkor ezt inkább úgy kell pontosítanunk, hogy az ő esetükben ez *különösen igaz*.

A táblázatra tekintve ugyanis láthatjuk, hogy a nagyobb régiók esetében is az ún. *komplex* intézmények, szervezetek vannak többségben. Jóllehet a több százezes (Romániában másfél millió) magyar közösségnek otthont adó térségekben egyértelműen tapasztalható az intézményrendszer bizonyos mértékű specializálódása, ám még itt is a sokfunkciós kulturális intézmények/szervezetek vannak többségben. Felvidék kivételével mindenütt ez a kategória szerepel a legnagyobb arányban: Vajdaságban 37,1%, Erdélyben 43,9%, Muravidéken 63,6

sárhelyről pedig 43 intézményt kérdeztünk le. Szlovákiában Komáromban 43, Dunaszerdahelyen 38 intézménynél, a Vajdaságban Újvidéken 60, Szabadkán pedig 51 magyar kulturális, illetve közművelődési szervezetnél, intézménynél jártak a kérdezőbiztosok.

⁵ Valószínűleg a felvidéki adatok is másként alakultak volna, ha a kutatásba valamennyi Csemadok-alapszervezetet bevonhattuk volna. A szlovákiai magyarság legnagyobb közművelődési szervezetének szinte minden magyarlakta településen működnek szerve-

%, Kárpátalján 31,3 %. Az adatok alapján tehát elmondható, hogy nemcsak a kisebb régiók, hanem általában a kisebbségi magyar kulturális intézmény- és szervezethálózat fontos jellemzője a kulturális centrum intézményekben és szervezetekben való tevékenység.⁵

A kutatási eredmények ugyanakkor rávilágítanak a nemzeti identitás megőrzésben hagyományosan fontos szerepet játszó, a kisebbségi kultúra közvetítésre leginkább alkalmas intézmény- és szervezettípusok jelentőségére, amelyek mindezen túl számukat tekintve is meghatározónak bizonyulnak: *könyvtárak* (324⁶), *zenei és tánc csoportok, szervezetek* (302, illetve 164), *nyomtatott sajtótermékek* (273), *ismeretterjesztő és honismereti klubok* (224). Ezenkívül érdemes még felhívni a figyelmet a folyamatos működéshez igen nagy emberi- és anyagi erőforrást igénylő, viszonylag nagyszámú *színjátszó csoportra* (101), amelyek jelentős része ugyan amatőr, illetve alkalmi társulat, de mindenféleképpen fontos szerepet töltenek be – már csak jelentős arányuk okán is – a kulturális értékközvetítésben.

Sorrendben a harmadik legnagyobb számú csoportot a közgyűjtemények, a *múzeumok* (76) és az *egyéb gyűjtemények* (61) alkották, ám jelentőségüket kizáróan nem mérhető a számbeli adatokkal. Ebben a kategóriában okozott egyébiránt a legtöbb gondot az, hogy a felmérés alapvetően a magyar önkormányzati, civil szervezeti, egyházi irányítás alatt álló szervezetekre koncentrált, míg a közgyűjtemények nagyobbik része

zetei, amelyek nagy többségükben szintén komplex közművelődési tevékenységet folytatnak.

⁶ A magyar nyelvű könyvtárak valójában ennél is lényegesen magasabb számban vannak jelen a térségben, ám a hiányzó címlisták és egyéb adatfelvételi problémák miatt egy részük egyelőre nem került be a felmérésbe, de a készülő NKÖM adattárba az időközben elvégzett pótlólagos adatfelvétel eredményeként a címadatok szintjén az erdélyi és felvidéki könyvtárak többségét is regisztráltuk (Mandel, 2004).

alapvetően állami, megyei irányítású, nyelviileg, gyűjteményileg a történeti rétegekben dominánsan magyar jellegűek, az elmúlt évtizedekben azonban jórészt többségi nyelvű és vonatkozású anyagok alkotják a gyűjtemények nagyobbik részét. Ez különösen igaz az állami kezelésben lévő szlovákiai, romániai, kárpátaljai levéltárakra. Működésük ezzel együtt a magyar kultúra számára is rendkívül fontos, hiszen közgyűjteményekként (nagy számú könyvtárral és – az értelemszerűen kisebb számban jelen lévő – levéltárakkal együtt) a kulturális és közművelődési intézményrendszer „alappilléreinek” tekinthetők.

A kisebbségi magyar kultúra közvetítésében hasonlóan fontos szerep jut a már fentebb említett nyomtatott sajtó mellett a *könyvkiadóknak* (76) és az *elektronikus média* (53) képviselőinek. (Meg kell említenünk azonban, hogy sajnos csak kevés internetes portált sikerült felmérni, jóllehet az internetes világháló többek között éppen a nagyfokú izoláltságban, illetve a komoly infrastrukturális-finanszírozási problémákkal küszködő kisebbségi kultúra vonatkozásában rejt magában különösen nagy lehetőségeket.)

A negyedik csoportba a viszonylag kevés reprezentánssal rendelkező intézménytípusok tartoznak, mint a fentebb már említett *levéltár* (13) és a különböző *művészeti alkotóműhelyek* (összesen 71). Utóbbiak kis száma talán elsőre meglepőnek tűnhet, ám ennek oka valószínűleg módszertani problémákkal is összefügghet: jelentős részük nem hivatalosan bejegyzett-nyilvánított csoportként működik, illetve nehezen „megragadható” kört, alkotócsoportot jelent, így az adatgyűjtés kiindulópontjául szolgáló különböző címlistákban sokuk valószínűleg eleve nem szerepelt. Némiképp hasonló a helyzet az *irodalmi körökkel* is (35).

Végül fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a fenti intézménytípus-besorolás a kérdőívben szereplő „főtevékenység” megjelölése

alapján készült. Emellett ugyanakkor rákérdeztünk arra is, hogy az adott intézmények végeznek-e egyéb kulturális tevékenységet. Ezzel is az volt a célunk, hogy megpróbáljuk minél teljesebben leírni az érintett kulturális intézmények működési profilját, az egész szféra sokszínűségét. A vizsgálati eredmények igazolták, hogy sokszor nem lehet egyetlenegy tevékenységgel jellemezni az intézményesült kulturális és közművelődési működést, hiszen a válaszadók egynegyede jelölt meg egyéb irányú aktivitást is (ezeknek több mint a fele ráadásul nem csak egy, hanem kettő vagy három működési kört, formát is említett). Első megközelítésben azt mondhatjuk, hogy a négy általános tevékenységi kör (közgyűjteményi, média-kiadói, művészeti és komplex kulturális tevékenység) közül lényegében mindegyik jelentős arányban szerepel. Ezekben belül is sokan említették a könyvtári tevékenységet (főleg a „komplex” intézmények), sajtó- és könyvkiadványok megjelenítését, különböző amatőr művészeti (színháztársaság, tánc-együttes, énekkari) tevékenységet, irodalmi kör működtetését, honismereti-ismeretterjesztő munkát, illetve teljesen vegyes, általános kulturális tevékenységet.

A vizsgálat alapvető kiindulási pontja az volt, hogy csak azok az intézmények kerüljenek felmérésre, amelyek – kulturális vonatkozású – tevékenységük során valamilyen módon a magyar kultúra és hagyomány ápolására illetve új magyar kulturális-művészeti értékek létrehozására irányulnak. Hogy tevékenységük illetve annak célja pontosan milyen arányban tekinthető „magyarnak”, természetesen nehezen mérhető. Ebben a vonatkozásban nem is kívántunk felállítani valamifajta objektív mércét, hanem a válaszadókat kértük meg arra, hogy saját maguk minősítsék tevékenységüket ebben a tekintetben. Az összes lekérdezett intézmény 84,9 %-a minősítette magát magyar vagy nagyjából magyar szervezetnek, és csak

15,1 % jelölte meg a többségi-kisebbségi együttélésre, együttműködésre utaló „vegyes” önmeghatározást. Az intézmények döntő többsége tehát alapvetően a magyar kultúra ápolásában, étékeinek megőrzésében határozta meg különböző irányú kulturális tevékenységének lényegét. Ha a válaszokat régiók szerint is megvizsgáljuk, akkor érdekes összefüggésre bukkanunk. A teljes vizsgálati mintán mért 85 %-os arány ugyanis minden régióban alacsonyabb (80 % vagy az alatti), egyedül Erdélyben magasabb, vagyis a legnagyobb régiónak köszönhető a magas átlagarány.

A többi régióban szintén igen nagy többségben vannak a magukat döntően magyaroknak meghatározó intézmények, de legalább egyötödük (Muravidéken majdnem felük!) már „vegyes”-ként határozta meg magát. Ezeknek az eredményeknek az értelmezésére nehéz lenne általános magyarázatot találni, így csak a részletes regionális elem-

zések adhatnak a kérdésre választ. Mindenesetre érdemes felhívni a figyelmet arra az összefüggésre, hogy a legnépesebb magyarlakta térségekben – Belső-Erdély, Partium, Székelyföld és Felvidék – a legnagyobb a magukat nagyrészt magyar intézményként definiálók aránya, a legkevesebb magyar nemzetiségű lakost számláló régióban – Muravidék – pedig a legkisebb.)

A főbb intézménycsoportok szerinti megoszlások alapján további lényeges összefüggésre mutathatunk rá: a kulturális értékek ápolásában, megőrzésében fontos szerepet játszó közgyűjteményeknek (könyvtárak, levéltárak, egyéb gyűjtemények, múzeumok) durván a fele (41,9 %) az adott régióban általánosabb közművelődési funkciót tölt be, mint pusztán a magyar kultúra értékeinek gondozása, megismertetése. Ez nem is meglepő, hiszen míg a különböző művészeti csoportok (például táncgyűttesek, énekkarok, színjátszó csoportok) hangsúlyo-

magyar jelleg	Szerbia és Montenegró	Románia	Szlovákia	Szlovénia	Ukrajna	Összesen
nagyrészt magyar	74,1%	89,7%	80,5%	56,2%	79,6%	84,9%
vegyes	25,9%	10,3%	19,5%	43,8%	20,4%	15,1%
összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

N= 2592

2. táblázat • A szervezet/intézmény mennyire tekinthető magyarnak? (régió szerinti megoszlás)

magyar jelleg	közgyűjtemények	kiadók, média	művészeti szervezetek, intézmények	komplex kulturális intézmények, szervezetek	összesen
nagyrészt magyar	58,1%	83,9	92,9%	90,4%	84,9%
vegyes	41,9%	16,1%	7,1%	9,6%	15,1%
összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

N= 2594

3. táblázat • A szervezet/intézmény mennyire tekinthető magyarnak? (régió szerinti megoszlás)

sabban kötődnek a nemzeti kisebbség hagyományainak ápolásához, jelenkori kulturális értékeinek közvetítéséhez, addig a könyvtárak és múzeumok jelentős része nem kizárólag a magyar nyelvű kiadványok, a magyar kultúrával kapcsolatos gyűjtemények gondozását végzi. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a kisebbségi magyarság kultúrájának és közművelődésének teljes intézményrendszerét csak az adott települések nem magyar intézményeinek bevonásával tudnánk felmérni, ám erről különböző okok (a vizsgálandó problémakörök jelentős részének irrelevanciája, a várható válaszmegtagadások magas aránya, pénzügyi fedezet hiánya stb.) miatt le kellett mondanunk.

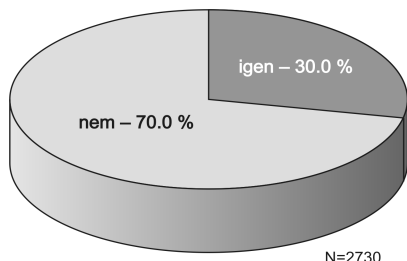
Külön-külön mértük fel azokat intézményeket, amelyek ugyan egy másik intézményen belül, ám attól mégis jól elkülöníthetően fejtik ki tevékenységüket (önálló vezetővel, tagsággal rendelkeznek vagy szakmai tevékenység szempontjából külön egységet alkotnak, illetve általában szervezetileg is elkülönülnek „anyaintézményüktől”). Célunk nem az volt, hogy a bonyolult intézményközi viszonyrendszereket részletesen feltérképezzük, hanem hogy megragadjuk a határon túli magyar kulturális intézményrendszer alrendszerében önálló szereplőként működő szervezeti egységeket.

A kutatási eredmények alátámasztották az ezzel kapcsolatos előfeltevéseinket, vagyis

is hogy fontos szereplők maradtak volna ki a felmérésből (vagy kerültek volna be csak érintőlegesen, néhány adat szintjén), ha nem reflektálunk erre az intézményi összetettségre. Például a szerbiai kiadóházakhoz, így az újvidéki Fórum Kiadó Vállalathoz is egyszerre több újság, folyóirat, könyvkiadó, sőt közművelődési szervezet is tartozik. Szlovákiában, Erdélyben szintén igen sok felmért kulturális csoport, intézmény működik más intézmény keretein belül (a kérdezettek közel egyharmada nyilatkozott így). A színjátszó csoportok illetve a zene- és táncművészeti csoportok esetében tapasztalt magasabb arány (40-45 %) nem meglepetés, hiszen ezek a kulturális szervezetek jelentős részben valóban egy művelődési ház vagy esetleg egy nagyobb egyesület-polgári társulás részeként működnek.

Ha részletesebben megvizsgáljuk az eredményeket, akkor az intézménytípusok közötti különbségeken túl azonban a kérdés értelmezésének problematikussága is szembeötlik. (A nyomtatott sajtókiadványok itt tapasztalt magas aránya például abból is származhat, hogy a válaszadó intézmények képviselői az adott lapot kiadó intézmény, cég „alá” tartozónak tüntették fel a lapot, ami ennél a kategóriánál bizonyos mértékig helyes értelmezés, másrésztől viszont elfedi a kérdés eredeti irányultságát.) Mindenesetre, ha a kérdés módszertani problematikusságát nem is hagyjuk figyelmen kívül, akkor is elmondhatjuk, hogy a magyar kisebbségi kulturális intézményrendszer egy jelentős része nem teljesen önálló, hanem más intézmények keretein belül működő, így csak részleges autonómiával rendelkező egységekből áll.

A kutatás keretei mindössze arra adtak lehetőséget, hogy az adatgyűjtés időszakának állapotát rögzítsük, mintegy „pillanatfelvételt” készítve a szomszédos országok magyar kulturális intézményeinek főbb jellemzőiről. Az intézményrendszer történeti jellegű elem-

1. ábra • Az intézmény/szervezet része, önálló egysége-e más intézménynek/szervezetnek?

zése kapcsán csak az intézményalapítási időszakok felrajzolására szorítkozhattunk. Ennek érdekében megvizsgáltuk, hogy a felmért intézmények mikor alakultak, illetve mikor jegyezték be, vették nyilvántartásba őket hivatalosan is. Feltételeztük, hogy a két évszám sok esetben nem fog egybeesni, különösen a civil szféra különböző szervezeteinél. Előfordulhat ugyanis, hogy egy kulturális vagy művészeti csoport már évek óta működött, amikor eljutott oda, hogy akár praktikussági okokból (például a pályázatokon való hivatalos részvételi lehetőség céljából), akár csak egyszerűen elérve a szervezeti fejlődés egy adott szintjét, formálisan is létrehozta a ténylegesen már működő egyesületet, polgári társulást.

Fel kell hívni a figyelmet ugyanakkor arra is, hogy nem elhanyagolható azoknak a szervezeteknek a száma sem, amelyek egyáltalán nem érzik szükségét a hivatalos megalakulásnak, de ettől még tevékenységük a határon túli magyar kulturális intézményrendszer fontos részét képezi. (Ez közel sem csak a szomszédos országok, hanem általában a polgári demokráciák, benne Magyarország, civil szférájának sajátossága.) Vizsgálatunk részben ez utóbbiakra is kiterjedt, bár az ő esetükben éppen a hivatalos működés, bejegyzés hiánya miatt kevésbé reménykedhettünk az akárcsak megközelítőleg is teljes feltérképezésben.⁷ Mivel elsősorban a tényleges működés elemzésére helyeztük a hangsúlyt, ezért a hivatalos bejegyzés időpontja helyett az alapítás évére vonatkozó

eredményekre térünk ki röviden.

Ha a felmért magyar intézmények létrejötteinek, megalakításának általános dinamikáját nézzük a szomszédos országokban, akkor láthatjuk, hogy az utóbbi közel másfél évtizedben lényegében viszonylag folyamatos, hasonló intenzitású növekedéssel állunk szemben. 1991 óta szinte egyenlő arányú a fejlődés az egyes periódusokban (figyelembe véve természetesen, hogy a 2001-2003 közötti szakasz valójában egy két és fél éves intervallumot jelöl). Az 1990-es év összességében mindenféleképp egy kiemelkedő év, bár az eltérő országokban különböző időpontban kell megjelölnünk a politikai-társadalmi rendszerváltás korszakhatárát. Sőt, az igazán pontos és releváns elemzés a későbbiekben megköveteli az alapítást-alakulást lényegileg meghatározó, egyesülési törvények és intézetalapítási szabályozások változásának alapos tanulmányozását.

Az 1945-1989 között alakult intézmények egy régre visszanyúló, folyamatos alaptévékenységet végző intézményrendszer fontos elemeinek tekinthetők; az 1945 előttiak pedig egy szinte történelmi mértékű beágyazottságot feltételeznek, jöllehet éppen ez a kategória vethet fel problémákat a kérdés értelmezését illetően (több esetben bizonytalan jogutódlásról lehet szó, illetve más esetekben éppen egy nem végiggondolt – és ezért nem felvállalt – „előtörténet” zárójelbe helyezéséről, és csak az utóbbi időszak újraszabályozott keretei között történő értelmezésről). Az 1990-2003 között

⁷ A hivatalosan nem bejegyzett szervezetek jelentős részét tesszik ki az egyházi kereteken belül működő körök, amelyek sokszor ugyan jól elkülöníthető csoportját jelentik egy adott – önálló jogi személyiséggel rendelkező, „hivatalosan” is működő – egyházi gyülekezetnek, de még sincsenek önálló csoportként, jogi személyiségként bejegyezve, nyilvántartva. Terveink szerint ezekre az egyházi szervezetekre a kutatási program egy későbbi fázisában térünk majd ki, így most csak a hivatalosan is bejegyzett egyházi-vallási egyesületek kerültek be a felmérésbe. A székelyföldi

regionális tanulmány készítői arra is rámutatnak, hogy az intézményszociológiai megközelítésből kimaradnak a kisebbségi magyar kultúra és közművelődés szempontjából különösen fontos ünnepek, hagyományos szakmai, regionális találkozók, fesztiválok, alkalmi rendezvények, amelyek sok esetben a formálisan önálló intézménnyel nem rendelkező lokális magyar kultúrát is életben tartják a fesztiválra, rendezvényre való felkészülések, próbák, gyakorlások révén. *Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében. Kézirat, MTA ENKI Adattár.*

Év	Szerbia- Montenegró	Románia	Szlovákia	Ukrajna	Összesen	
1945 előtt	8,6%	7,2%	2,1%	2,4%	6,3%	591
1989	36,1%	19,9%	39,3%	25,6%	26,8%	1990
2,2%	9,8%	2,9%	1,6%	6,6%	1991–1995	17,5%
24,1%	19,0%	37,6%	22,8%	1996–2000	23,2%	25,6%
25,5%	29,6%	25,2%	2001–2003	12,4%	13,4%	11,3%
3,2%	12,3%	Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
100,0%						
N= 2614						

4. táblázat • A szervezet/intézmény alapításának éve az egyes szomszédos országok-

Év	közgyűjte- mények	kiadók, média	művészeti csoportok	komplex szervezetek, intézmények	összesen
1945 előtt	10,6 %	5,6 %	5,0 %	5,4 %	6,3 %
1945–1989	58,8 %	13,5 %	25,1 %	20,1 %	26,8 %
1990	3,2 %	8,5 %	5,7 %	8,9 %	6,6 %
1991–1995	13,6 %	29,2 %	20,7 %	25,6 %	22,8 %
1996–2000	9,1 %	28,1 %	30,3 %	26,5 %	25,2 %
2001–2003	4,7 %	15,1 %	13,2 %	13,5 %	12,3 %
Összesen	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %	100,0 %

N= 2511

5. táblázat • A szervezet/intézmény alapításának éve
(főbb intézménytípus szerinti megoszlás)

létrehozott kulturális intézmények az összes felmért intézmény kétharmadát (66,9 %) teszik ki, ami egyrészt jól mutatja azt a hiányt, amely 1990 előtt jellemezte a kisebbségi magyar kultúrát, másrészt azt az impozáns növekedést, amely az elmúlt közel másfél évtizedben átlagosan 4,8 %-kal gyarapította az intézmények számát.

A táblázatból látszik, hogy a határon túli magyar kulturális intézményrendszerben eltérő szerepet betöltő intézmények „előélete” között milyen lényeges különbségek vannak. A döntően állami-költségvetési intézményekként működő közgyűjtemények (könyvtárak, levéltárak, múzeumok, egyéb gyűjtemények) több mint kétharmada (69,4 %) 1990 előtt jött létre. Ezzel szemben a volt szocialista országokban a kilencvenes évek-

ben ugrásszerű fejlődésnek induló médiaipar és könyvkiadói szféra, illetve a sok civil szervezetet is maga közt tudó különböző kulturális és művészeti csoportok, komplex kulturális tevékenységet folytató szervezetek durván háromnegyed része a kilencvenes évek után alakult meg.

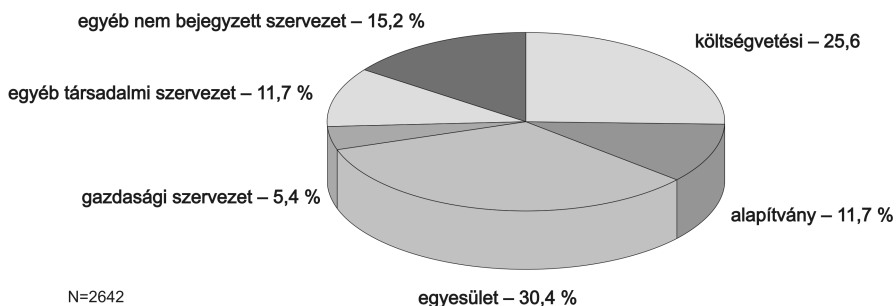
A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a magyar kisebbségi kulturális intézményrendszer évről évre egyre több lábon álló hálózatot jelent, amelyben az egyes intézményi szereplők különböző keretek között és eltérő tulajdonosi-működtetési struktúrában tevékenykednek. Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb jelensége, hogy folyamatosan nő a civil kezdeményezések, az állami szférától független finanszírozású és irányítású intézmények és

főleg szervezetek szerepe. Emellett továbbra is kulcsfontosságú szerepük van a döntően költségvetési – állami vagy önkormányzati – pénzekből gazdálkodó kulturális intézményeknek (például könyvtárak, múzeumok, művelődési házak).

Az alábbi grafikonból látható, hogy a különböző működési formák mind érdemleges arányban képviseltetik magukat a felmért intézmények körében, hiszen kulturális szféráról lévén szó, még a legkisebbnek számító csoport, a gazdasági szervezetek 5,4 %-os aránya sem elhanyagolható. A költségvetési intézmények fontosságáról fentebb már több helyütt szóltunk: 25 %-os arányuk „számosságukban” is meghatározó helyet biztosít nekik (különösen a helyi-területi önkormányzatok által működtetett intézmények száma jelentős, a közvetlen állami költségvetésből finanszírozott intézmények már kisebb arányban fordulnak elő). A legnagyobb csoportot nem meglepő módon a különböző társadalmi szervezetek teszik ki (57,3 %). Közülük azonban nem mindegyik működik hivatalosan is, hiszen az összes felmért csoport 15,2 %-a „egyéb, nem bejegyzett szervezetként” tevékenykedik. A kérdőívben előre megadott válaszkategóriákba nem besorolható, ám hivatalosan bejegyzett szervezetek aránya is jelentős (11,7 %). Ez utóbbiak között két nagy csoportot különböztetünk meg: egyrészt az egyházi csoportokat

(a vizsgálatba bekerült intézmények több mint egytizedét egyházak – is – működtetik), másrészt a sajátos intézményrendszert jelentő felvidéki CSEMADOK szervezeteket. Előbbiek többsége nem bejegyzett szervezetként működik, tehát az „egyéb, nem bejegyzett társadalmi szervezet” csoport számát növeli, mint ahogy a „nonprofitként” vagy „civilként” meghatározott szervezetek nagy része is. (A nem egyértelmű értelmezések miatt módszertani szempontból korrektebb megoldásnak tűnik, ha az „egyéb, nem bejegyzett társadalmi szervezet” és az „egyéb társadalmi szervezet” kategóriába kerülő csoportokat olykor nem különböztetjük meg, hanem együtt kezeljük az elemzés során.) Végül meg kell említeni a kulturális szférában is egyre nagyobb hangsúlyt kapó alapítványokat: a felmért intézmények, szervezetek több mint egytizede (11,7 %) működési formáját tekintve ebbe a csoportba tartozik.

Igen lényeges különbségek adódnak, ha intézménytípus szerinti bontásban vizsgáljuk meg a működési formák előfordulásait. Értelemszerűen a közgyűjtemények körében találkozunk kimagaslóan legnagyobb arányban (67,0 %) a költségvetési intézményekkel. Elsőre meglepőnek tűnhet a társadalmi szervezetek magas aránya (26,2 %), amely azonban a többi főbb intézménytípushoz mérten még mindig a legkisebbnek számít. Itt nem valamiféle speciális könyvtárakról,

2. ábra • Az intézmények/szervezetek működési formája.

egyéb közgyűjteményekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy sok társadalmi szervezet, egyesület saját könyvgyűjteménnyel rendelkezik, amelyet mások is kölcsönözhetnek, megtekinthetnek, és így ezek a civil szervezetek olykor kifejezetten könyvtári-közgyűjteményi tevékenységet folytatnak. Ezzel szemben a művészeti intézmények, szervezetek esetében éppen az egyesületi és egyéb szervezeti forma a legtipikusabb (76,7%), mint ahogy a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények között is. Utóbbiaknál azonban mindenképp meg kell említeni az alapítványok magas arányát: közel egyötödük (17,6%) ebben a formában működik. Végül a kiadók és a különböző nyomtatott és elektronikus média intézményeire hívnánk fel a figyelmet, hiszen kiugróan itt a legmagasabb a gazdasági szervezetek aránya (33,6%). Ebből látszik, hogy a könyvkiadás és a média a kisebbségi kulturális intézményrendszer leginkább piacosodott, profitorientált területe.

2. Az intézmények anyagi és humán erőforrásai

Kutatásunk során nem volt cél, hogy teljes összetettségében vizsgáljuk az intézmények

gazdálkodását. A főbb bevételi forrásoknak és kiadási tételeknek, illetve azok nagyságrendjének megismerése azonban elengedhetetlennek tűnt annak érdekében, hogy az intézményrendszer működésének anyagi kereteiről képet alkothassunk. Jóllehet az érintett szférában a profitorientáltság értelemszerűen lényegesen kisebb mértékben van jelen, mint a gazdasági szférában, ám a pénzügyi lehetőségek itt is alapjaiban határozzák meg az intézmények tevékenységét és a tevékenység hatékonyságát. Mivel a kisebbségi kulturális intézményrendszer anyagi erőforrásai a szféra általános sajátosságaiából fakadóan összességében igen szűkösek, ezért különösen fontosnak tűnt, hogy az intézmények emberi erőforrásairól is képet kapjunk.

Előzetesen fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a gazdasági jellegű kérdések esetében minden régióban nagy volt a válaszhiányok aránya. Ezek egyik része a választagadásból adódott. Sokszor tapasztaltuk, hogy a gazdálkodási adatokat bizalmasan kezelték a megkeresett intézmények, és ezekben az esetekben nem nagyon szívesen nyilatkoztak a bevételi és a kiadási tételekről, de előfordult az is, hogy a válaszadó

év	költségvetési	alapítványi	társadalmi szervezet, egyesület	gazdasági szervezet	összesen
közgyűjtemények	67,0%	5,9%	26,2%	0,9%	100,0%
kiadók, média	20,8%	8,2%	37,4%	33,6%	100,0%
művészeti szervezetek, intézmények	13,4%	9,1%	76,7%	0,8%	100,0%
komplex kulturális intézmények, szervezetek	19,4%	17,6%	62,1%	0,8%	100,0%
összesen	25,6%	11,7%	57,4%	5,4%	100,0%

N= 2642

6. táblázat • A szervezet/intézmény működési formája (főbb intézménytípus szerinti megoszlás)

személy nem érezte magát kompetensnek ezekben a kérdésekben. Néhány alkalommal a felkeresett intézmény egy másik, nagyobb intézmény alá tartozott, s a bevételi és a kiadási összegek valójában ennek az „anyaszervezetnek” a könyvelésében jelentek meg. „A válaszhányok további oka, hogy néhány felmért intézmény valóban nem folytat semmilyen gazdálkodást, nem történik pénzmozgás – ilyenek lehetnek például a különböző hagyományörző csoportok.”

A bevételeket két részre tagoltuk: saját forrásból és támogatásból származó bevételekre. A *saját forrás* esetében azt vizsgáltuk, hogy milyen tevékenységgel tesznek szert bevételre az intézmények, s az egyes bevételszerző formák milyen gyakorisággal fordulnak elő a válaszadó intézmények, szervezetek körében. Ezt régiónkénti bontásban vizsgáltuk, feltételezve, hogy adódhatnak különbségek. Azt is feltételeztük továbbá, hogy a *támogatásból származó bevételek* a szférában meghatározó jelentőségűek, továbbá a magyarországi támogatáspolitikai szempontjából is különösen fontos lehet ezek elemzése. Ezen szempontokra tekintettel ezt a kérdéskört részletesen is elemeztük.

A költségvetési tételeket minden régió esetében az adott ország hivatalos pénznemében adták meg a válaszadók, s mi is így ismertetjük azokat.

2.1. A bevételek és kiadások alakulása a három legnagyobb magyarlakta régióban

Az intézmények alkalmazottikörének elemzése szerint viszonylag kevés kulturális intézmény engedheti meg magának, hogy számottevő létszámban foglalkoztasson szakembereket és egyéb munkatársakat. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy az intézményi költségvetéseknek viszonylag kis százalékát teszik ki a személyi jellegű kiadások, jóllehet a különböző megbízási összegek, tiszteletdíjak szintén ebbe a „rubrikába” kerülnek. Általában 20-30 % között mozog ez az arány,

a többi tétel döntően a dologi kiadásokat jelenti.

Jóllehet a kiadási tételek gyakoriságának, részesedési arányának bemutatása rendkívül tanulságos eredményekkel szolgálna, terjedelmi okokból az alábbiakban elsősorban a bevételi oldal részletes elemzésére térünk ki.

Románia

Erdélyben, Belső-Erdélyben és a Partiumban a felmért és választ is adó intézmények együttese 5 millió lejnél kevesebbet bevételzett 2002-ben. Ez főként a művészeti csoportokra és a közgyűjteményekre volt jellemző. A romániai magyar intézmények közel egynegyede (24,0 %) 5 és 20 millió lej közötti bevételt tudhat magának, és itt szintén a művészeti intézmények és csoportok szerepelnek a legnagyobb arányban (29,9 %). Az összes válaszadó intézmény kevéssel több mint egynegyedének (28,6 %) 20 és 100 millió lej között volt a bevétele, így ez bizonyult a legtipikusabb kategóriának – érdekesség, hogy itt mind a négy intézménytípus esetében hasonló arányokkal találkozunk. 100 millió lejnél magasabb, de 1 milliárd lejnél kevesebb pénz folyt be az intézmények ötödének kasszájába (20,6 %). Főleg a kiadók, az írott és elektronikus média képviselői, illetve a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények és szervezetek tartoznak ebbe a körbe. 1 milliárd feletti összeggel gazdálkodhatott az intézmények kevesebb mint tizede (8,4 %). Itt is a kiadók és a média képviselői szerepelnek nagyobb arányban (19,7 %), de a közgyűjtemények nem jelentéktelen aránya (10,7%) is ekkora bevételt tudhat magának.

A saját forrásból származó bevétel leggyakoribb formája a *tagdíj* és a valamely *kulturális tevékenységgel* szerzett jövedelem (ez alatt leginkább a jegybevételt kell értenünk). Tagdíj a felmért szervezetek 23,9 %-ánál fordult elő, ám ez természetesen csak a tagsággal rendelkező szervezeti formák esetében

merül fel. Említésre méltó még az *ingatlan bérbeadásából* és a *vállalkozási tevékenységből* származó jövedelem (6,9 illetve 6,1%).

Az intézmények éves bevételében közel sem elhanyagolható a magyarországi támogatások aránya, hiszen átlagosan több mint egynegyedét (26,1 %) teszik ki a költségvetésnek az anyaországból származó, különböző formában kapott összegek. Ennek a legnagyobb szerepe a komplex kulturális intézmények esetében van, de hasonlóan fontosak a magyarországi támogatások a kiadók és a média különböző szereplői esetében (30 %). A közgyűjtemények és művészeti csoportok, intézmények bevételében körülbelül 20 százalékot tesz ki a Magyarországról kapott támogatások aránya.

Szerbia és Montenegró

A felmért intézmények 56,4%-a jelezte, hogy volt bevétel a 2002-es évben. Afennmaradó 43,6%-ot azok az intézmények, szervezetek alkotják, amelyek vagy megtagadták a válaszadást – a gazdálkodásra vonatkozó kérdések esetében erre gyakran volt példa –, vagy ahol valóban nem volt pénzügyi mozgás.

A válaszadó intézmények egynegyede, 24,9 %-a rendelkezett alacsony, maximum 50 ezer dináros bevétellel a 2002-es évben. Ide tartozik a felmért művészeti csoportok, intézmények, illetve – némileg talán meglepő módon – a közgyűjtemények több mint egyharmada. A válaszadók kb. 18%-a jelzett 50 ezer és 100 ezer dinár közötti bevételt, ami a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmények, szervezetek és a művészeti csoportok közel egynegyedét jellemezte. Látható tehát, hogy a válaszadó intézmények 42,7%-a mindössze maximum 100 ezer dinár bevétellel rendelkezett az adott évben. Közepes nagyságú bevétel (100 ezer és 1 millió dinár között) volt az intézmények valamivel több mint egyharmadának (ebbe a kategóriába sorolhatjuk a komplex intézmények, szervezetek, illetve a kiadók és a média

szereplőinek negyzedét), ám itt a többség nem érte el a félmillió éves összehatárt. Viszonylag magas bevétellel (1-5 millió dinár között) rendelkezett a válaszadók 15,6 százaléka. Működési forma szerint ezek elsősorban költségvetési szervezetek, másodsorban egyesületek, továbbá néhány gazdasági szervezet fordul elő ebben a kategóriában. Intézménytípus szerint pedig a közgyűjtemények és a kiadók, illetve az írott és elektronikus sajtó kb. egyötöde tartozik ide. Magas, 5 millió dinár feletti bevétel 7,1 %-nak, azaz mindössze 16 szervezetnek volt. Működési forma szerint túlnyomórészt költségvetési szervezetekről van szó, továbbá néhány gazdasági szervezet és egy egyesület rendelkezik még ilyen nagyságrendű bevétellel. Itt is a közgyűjteményeket találjuk meg legnagyobb arányban. (25 %).

A saját forrásból származó bevétel leggyakoribb típusa a *kulturális tevékenységből* származó bevétel (37,4 %). Itt elsősorban jegybevételre és különböző honoráriumokra kell gondolnunk. A tagsággal rendelkező szervezetek esetében gyakori még a *tagdíjből* származó bevétel (az összes válaszadó intézmény és szervezet 24,7 %-a). Érdemes még megemlíteni az ingatlan bérbeadásából származó bevételt (11,0%), illetve a *vállalkozási tevékenységből* befolyó összeg arányát (7,2%).

Az intézmények éves bevételében a Magyarországról származó támogatások aránya az összes bevétel több mint egynegyede, átlagosan 27,2 %. Intézménytípusonként azonban lényeges eltéréseket tapasztalunk, jöllehet az alacsony esetszám és a nagy szórási miatt csak hozzávetőlegesnek vehetjük az erre vonatkozó adatokat. Ez alapján annyit mondhatunk, hogy a magyarországi támogatások aránya a művészeti csoportok, szervezetek esetében a legnagyobb, 40 % körüli átlagértékkel. Jelentős még a komplex kulturális szervezetek esetében, ellenben a közgyűjtemények és a kiadók, illetve média-

cégek esetében már viszonylag alacsonyabb, 10-15 % körüli átlagértéket mértünk.

A kiadási oldal felől nézve az intézmények gazdálkodását, megállapítható, hogy döntően dologi jellegű ráfordításokkal találkozhatunk: az összes kiadás több mint kétharmada (69,7 %) tartozik ide.

Szlovákia

A megkeresett intézmények közel kétharmada (60,7 %) jelzett bevételt a 2002-es évben. Egyötödük (19,4 %) úgy nyilatkozott, hogy nem volt semmilyen bevételük, és szinte pontosan ugyanennyien (19,9 %) pedig nem válaszoltak a kérdésre (utóbbiak között feltehetőleg jelentős számban voltak azok, akik valójában az előbbi kategóriába, vagyis a bevétellel nem rendelkezők körébe tartoznak).

A válaszadó szervezetek 25,8 %-ának volt alacsony, legfeljebb 20 ezer korona bevétele az adott időszakban. Magas arányban találunk közöttük művészeti csoportokat (33,7 %) és közgyűjteményeket (27,5 %). Némileg magasabb azoknak az aránya (29,6 %), akiknek 20 és 100 ezer korona közötti összeg folyt be a számlájukra, és itt is a művészeti csoportok és a közgyűjtemények között a legmagasabb az előfordulási arány (37,7 %, illetve 21,6 %). Közepes, 100 ezer és 1 millió közötti bevételi összegről számolt be a szervezetek 27 %-a. Ebben a kategóriában a komplex kulturális intézmények között a legnagyobb az arány (48,3 %), de a kiadók és az írott és elektronikus sajtó intézményeinek jelentős része is ide sorolható (32,3 %). Nagyobb, 1-5 millió korona közötti bevétellel bírt a szervezetek 12 százaléka: a komplex kulturális intézmények és szervezetek (23,3 %) mellett a közgyűjtemények közel egyötöde (19,65 %) is ekkora bevétellel rendelkezett. A legmagasabb, vagyis az 5 millió korona feletti éves összbevétellel rendelkező intézmények aránya 5,6 %. Ekkora mértékű bevétel elsősorban a kiadók és a média képviselői körében fordul elő (32,3 %). (Érdeemes meg-

jegyezni, hogy az összegek igen széles skálán mozognak, a két szélső érték 1000 és 44 418 000 korona volt.)

Felvidéken is a *kulturális tevékenységből* származó bevétel a leggyakoribb, minden ötödik válaszadó intézmény esetében előfordul. Ebben a régióban a tagdíjaknak nincs akkora szerepük, mint az előző két régió esetében, a szervezetek mindössze 7,5 %-ának volt ilyen típusú bevétele. Ez utóbbival pontosan megegyező gyakoriságú az ingatlan bérbeadásából származó bevétel. Vállalkozási tevékenységből és egyéb bérbeadásból szintén előfordultak bevételek (6,8 %, illetve 4,8 %), ám ingatlanértékesítés során szerzett jövedelemről egyetlen intézmény sem számolt be.

Erdélyhez és Vajdasághoz képest a magyarországi támogatások vonatkozásában is találunk eltérést. Itt ugyanis nem a többszörösen kulturális tevékenységet folytató intézmények bevételében kapnak helyet legnagyobb mértékben a magyarországi támogatások, hanem a művészeti csoportok, szervezetek, intézmények esetében, ahol is ez megközelíti a 30 %-ot. Ez a bevételi forrás érezhetően kevesebbet, 17-18 %-ot tesz ki a sajtótevékenységet folytató cégek és a komplex kulturális szervezetek esetében. Összköltségvetésük kapcsán szinte elhanyagolhatóan kicsi, mindössze 4 %-os arányról számoltak be viszont a közgyűjtemények.

2. 2. Pályázati stratégiák

Mielőtt rátérnénk az intézmények pályázási gyakorlatának részletes elemzésére, vessünk egy pillantást általában a támogatási források megoszlására! Jelen esetben azonban nem a támogatások összegét, hanem azok forrásait vesszük szemügyre. Az egyes források gyakoriságát az alapján határozzuk meg, hogy a válaszadó intézmények, szervezetek hány százalékánál jelenik meg az adott forrás. Mivel 31 kategória, azaz forrás szerepelt a kérdőívben, ezért az áttekinthetőség

érdekében csak a jelentősebb forrásokat ismertettük, 5%-os előfordulási gyakoriságnál határozva meg a határt.

Az alábbi táblázatból látható, hogy a támogatási források közül a legelterjedtebbek a *magyarországi közalapítványoktól* kapott támogatások: ilyen jellegű tételre utalt a válaszadó intézmények, szervezetek egynegyede. Ez a szám mutatja, hogy a határon túli magyar kulturális intézmények jelentős részének működéséhez járulnak hozzá a magyarországi közalapítványok.

A második leggyakoribb támogatónak a *helyi önkormányzat* bizonyult. Az intézmények egyötöde kapott támogatást a helyi önkormányzattól nem pályázaton keresztül, hanem valamilyen egyéb formában. Itt kell megemlíteni, hogy a helyi önkormányzatok pályázatain a válaszadó intézmények további 8,9%-a nyert támogatást.

A harmadik legfontosabb forrásnak a hazai (ezalatt az adott országot értve) *egyéni adományozók* támogatásai tekintendők. Ők

a szervezetek 15,4 %-ának működéséhez járultak hozzá konkrét anyagi támogatás formájában. Ebben az esetben feltehetőleg gyakran nem klasszikus „mecénásokról”, az intézmény vagy szervezet tevékenységével egyszerűen szimpatizáló vállalkozókról, magas jövedelmű személyekről, vállalkozókról van szó, hanem az adott kulturális intézményhez különböző szálakon szorosan kötődő együttműködőkről, illetve a szűk „holdudvarról”, vagy akár a szervezet tagjairól.

A következő táblázat eltekint a támogatási forma jellegétől (pályázati, állami, egyéb), és összesítve mutatja, hogy honnan érkeztek a támogatási összegek. Láthatjuk, hogy a szervezetek, intézmények több mint felénél (56,5 %) jelennek meg a hazai (az adott országból származó) források; egyharmaduk (33,7 %) számolt be valamilyen magyarországi pénzüsszegekről, és mindössze 6,7 %-uk kapott egyéb országból támogatást.

A kulturális szféra, azon belül is a non-profit szféra szereplői számára a pályázati támogatások

<i>Támogatás forrása</i>	<i>%</i>
Magyarországi, közalapítványi pályázaton nyert támogatás	24,9 %
Hazai, önkormányzati, nem pályázaton nyert támogatás	20,1 %
Hazai, egyéni adomány	15,4 %
Egyéb hazai támogatás	13,5 %
Hazai állami pályázaton nyert támogatás	11,7 %
Hazai, közalapítványi pályázaton nyert támogatás	10,2 %
Magyarországi állami pályázaton nyert támogatás	10,1 %
Hazai, önkormányzati pályázaton nyert támogatás	8,9 %
Hazai, állami, nem pályázaton nyert támogatás	5,7 %
Hazai, egyházi támogatás	5,0 %

7. *táblázat* • Egyes támogatási források megjelenésének aránya a válaszadó intézmények, szervezetek körében (jelentősebb, legalább 5%-ot kitevő források)

<i>Támogatás forrása</i>	<i>%</i>
Hazai támogatás <i>összesen</i>	56,5 %
Magyarországi támogatás <i>összesen</i>	33,7 %
Egyéb külföldi támogatás <i>összesen</i>	6,7 %

8. *táblázat* • Egyes támogatási források megjelenésének aránya a válaszadó intézmények, szervezetek körében – összesítés

rendkívül nagy jelentőséggel bírnak – s ha ez még lehet „fokozni”, akkor az ilyen típusú források a határon túli magyar kisebbségek közösségei számára különösen fontosak. Az érintett csoportok és intézmények költségvetésében sokszor elég komoly összeget jelentenek a különböző pályázati támogatások, azon belül pedig elsősorban a magyarországi források. A pályázati pénzeknek önmagában az intézmények költségvetésében elfoglalt fontos szerepén túl azért is szükséges a költségvetési sorokból „kiemelve”, részletesebben is megvizsgálni a pályázati gyakorlatot, mert az összmagyar kulturális stratégia alakításában, a magyar-magyar kulturális kapcsolatrendszer fejlesztésében éppen a pályázati rendszer jelenti a legfontosabb határon túli támogatáspolitikai eszközt a magyar kisebbség kulturális intézményeivel és szervezeteivel való együttműködésben. Fontos feladata a magyar kulturális politikának, hogy a most készülő hosszú távú magyar kulturális stratégiai anyag kidolgozásába mielőbb vonják be a kisebbségi magyar közösségek művelődésméltében jártas szakembereit, hogy a magyar kultúra államhatároktól független egyetemességének biztosítására olyan fejlesztési koncepciók és jövőképek születessenek, amelyek a jelenlegi aszimmetrikus és egyenlőtlen helyzeteket fokozatosan felszámolják, a kulturális intézményrendszereket a lokális és regionális igények figyelembe vételével a kölcsönös

előnyök mentén, pl. a képzés, együttműködés, fejlesztés szintjén integrálják.⁸

Az összes intézményt és szervezetet vizsgálva elmondhatjuk, hogy 2002-ben 44 százalékuk adott be valamilyen pályázatot. 10 százalék egyetlen pályázatot nyújtott be, 8,5 % kettőt, 6,4 % hármat és 18,4 % pedig négyet vagy annál is többet.

A felmért intézmények pályázati tevékenységében leginkább a magyarországi és az adott országban meghirdetett pályázatok játszanak fontos szerepet. A megkérdezett szervezetek, intézmények több mint egyharmada (35,2 %) adott be Magyarországra egy vagy több pályázatot, negyede (25,8 %) pályázott abban az országban, ahol a székhelye van. (Egy intézmény természetesen több helyre is pályázhatott az adott évben). Helyi érvényű pályázatokon 9,2, más országok pályázatain pedig mindössze 2,9 % vett részt.⁹ Ezeket a százalékkértékeket az összes intézményt figyelembe véve adtuk meg, azaz a válaszadást megtagadó, vagy egyéb okból nem válaszoló intézményeket is figyelembe vettük.

Ha csak az érvényes válaszokat tartalmazó kérdőívvel számolunk – e kérdésblokk esetében a kérdezettek közel háromnegyede válaszolt –, a fentiekől eltérő százalékokat kapunk. Magyarországra pályázott az érvényes válaszokat adó intézmények közel fele, nagyjából egyharmaduk pályázott az adott országban, helyben valamivel több mint egytizedük, s vé-

⁸ A 2013-ig érvényes magyar kulturális stratégia munkaanyagából szinte teljes egészében hiányzik a határon túli közösségek magyar kultúrájának az ügye. Sem a magyar kulturális örökség, sem a magyar kultúra részterületei, sem pedig az úgynevezett stratégiai irányok közt nem esik szó a hét szomszéd országban élő magyar közösségek kultúrájáról, kulturális intézményeiről. Egyedül a munkaanyag végén szereplő kulturális diplomáciára vonatkozó pontban olvasható az alábbi szöveg: „A Kárpát-medencei magyarság helyzetét jelentősen átrendezi, hogy velünk együtt integrálódik az EU-ba a határon túli magyarok több csoportja (elsősorban Szlovákiában). Együttal megnő felelősségünk (és jó esetben lehetőségünk) az Unión kívül maradó magyarsággal kapcsolatban; ez-

zel a felelősséggel nagyrészt kulturális téren élhetünk.” Emellett szó esik még két mondatban az előregedő és asszimilálódó diaszpóráról, majd a feladatok közt a következő célmegjelölés található: „A diaszpóra magyar intézeteinek támogatását rendszerszerűen kell erősíteni és megújítani. Ez az állami és civil szféra (beleértve az üzleti világot is) szerves együttműködését igényli. Fontos, hogy a magyar nyelvű internetoldalak elérhetőségét a világ magyarsága körében folyamatosan propagáljuk.” Magyar kulturális stratégia (munkaanyag). http://www.kultura.hu/nkom/nkom/news/D999_news_19036.html

⁹ A „helyben” kategória alatt a válaszadók esetleg érthették az adott országot is, ami néhány esetben pontatlan választ eredményezhetett.

Beadott pályázatok száma	Helyben		Az országban		Magyarországon		Máshol külföldön	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Nem pályázott	1766	62,8%	1318	46,9%	1 060	37,7%	1941	69,0%
1	128	4,6%	312	11,1%	388	13,8%	47	1,7%
2	68	2,4%	166	5,9%	222	7,9%	12	0,4%
3	27	1,0%	102	3,6%	129	4,6%	5	0,2%
4 vagy több	37	1,3%	146	5,2%	250	8,9%	18	0,6%
Nincs válasz	786	28,0%	768	27,3%	180	27,1%	789	28,1%
<i>Összesen</i>	<i>2812</i>	<i>100,0%</i>	<i>2812</i>	<i>100,0%</i>	<i>2812</i>	<i>100,0%</i>	<i>2812</i>	<i>100,0%</i>

9. táblázat • Hány pályázatot adtak be a szervezetek/intézmények összesen?

gül más országban meghirdetett pályázaton mindössze 4,1 % próbált részt venni. Azaz a legnagyobb jelentőségük a magyarországi pályázati kiírásoknak van, amihez képest a „hazai” pályázatok – jöhetnek nagyon fontosak – már érzékelhetően kisebb súllyal bírnak. Részesedésük alapján sorrendben a harmadik legfontosabbnak számítanak a helyi (városi, megyei, járási, regionális szintű) pályázatok 12 %-os arányukkal.

Intézményszociológiai felmérésünkben a fentiekben a hét szomszédos államban működő magyar kulturális és közművelődési intézmény, szervezet néhány szerkezeti, működési sajátosságára vonatkozó adatot mutattunk be. A kutatás előzetes eredményeit tartalmazó *Gyorsjelentés*, valamint a projektzáró kötet eredményei, továbbá a kutatási és az intézményi adatbázisok

együttesen megalapozhatják a kisebbségi magyar közösségek kultúrájának és közművelődésének mélyreható vizsgálatát, s a fejlesztési programokat, amelyek fontosságát az intézmények infrastrukturális adataira vonatkozó adataink és elemzéseink is aláhúztak.

Kulcsszavak: *kisebbségkutatás, magyar kisebbségek, határon túli magyar kulturális intézményrendszer, kulturális intézmények, szervezetek, civil szervezetek, kisebbségpolitika, (határon túli) támogatáspolitikai, magyar kisebbségek humán erőforrásai, magyar kisebbségek gazdasági erőforrásai, (határon túli) magyar közművelődés, (határon túli) magyar művészeti csoportok, (határon túli) magyar média, sajtó, (határon túli) magyar közgyűjtemények*

IRODALOM

Mandel Kinga (2004): A határon túli magyar kulturális intézmények adatbázisa. Az adatgyűjtés célja és módszerei. MTA ENKI Adattár, kézirat.
Szarka László (2004): Gyorsjelentés a határon túli magyar kulturális és közművelődési intézmények szociológiai vizsgálatáról. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – továbbiakban ENKI – Adattár, kézirat.

Határon túli magyar oktatási és kulturális intézmények és szervezetek adatbázisa: <http://gis.geox.hu/mtaki>.
Miklós István-Ottó (2004): Forrásbevonási gyakorlat a székelyföldi kulturális intézmények esetében. MTA ENKI Adattár, kézirat.
Magyar kulturális stratégia (munkaanyag). http://www.kultura.hu/nkom/nkom/news/D999_news_19036.html